

Van Roosbroek, S. & Van de Walle, S. (2006). Dicht bij de burger? Vertrouwen, tevredenheid en legitimiteit op lokaal niveau. In: De Rynck, F. & Waeyenberg, E. (eds.), Lokale besturen in Vlaanderen: intra- en interbestuurlijk doorgelicht. Jaarboek Steunpunt Bestuurlijke Organisatie Vlaanderen. Brugge: Die Keure. pp. 7-29.

DICHT BIJ DE BURGER?

VERTROUWEN, TEVREDENHEID EN LEGITIMITEIT OP LOKAAL NIVEAU

1. INLEIDING

Sinds de jaren '90 staat de relatie tussen burgers en politiek en administratie prominent op de agenda van politici en ambtenaren (Maes, 1997; Deschouwer & Lucardie, 2003; Hondeghem, Maesschalck & Pelgrims, 2002). De metafoor van de 'kloof met de burger' gaf het probleem een verstaanbare invulling die werd gebruikt om gebeurtenissen als de verkiezingen van 24 november 1991 en de Witte Mars te duiden. Politici, journalisten, burgers en academici stelden oplossingen voor om de relatie met de burger te herstellen. Een aantal maatregelen werd ook effectief uitgevoerd. Zo werd het kiessysteem hervormd, een in sommige ogen verouderde politieke cultuur werd naar de prullenmand verwezen, ombudsdiensten rezen als paddestoelen uit de grond, op gemeentelijk niveau werden direct democratische initiatieven toegelaten, enz. Zonder uitzondering hadden al deze maatregelen tot doel de burger dichter bij politiek en administratie te brengen.

Deze bijdrage gaat dieper in op de rol die lokale besturen binnen dit kader spelen. Dit bestuursniveau wordt vaak geprezen omdat het 'dicht' bij de burger zou staan. We zullen twee verwante hypothesen testen. Ten eerste onderzoeken we of het zo is dat burgers tevredener zijn met en meer vertrouwen hebben in het lokale niveau dan in hogere niveaus. Zijn burgers tevredener over lokale diensten en instellingen omdat deze dicht bij de burger zouden staan? We willen ten tweede ook nagaan of we deze hypothese kunnen verdoetrekken. Is het zo dat in gemeenten met minder inwoners, burgers tevredener zijn met en meer vertrouwen hebben in de lokale politiek en dienstverlening?

De redenering dat een lager bestuursniveau leidt tot meer vertrouwen van de burgers en een grotere tevredenheid, ligt aan de basis van talloze beleidsdaden. We denken hierbij bijvoorbeeld aan de evolutie van België naar een federale staat, waarbij de redenering vaak was dat 'wat zelf doen, we ook beter doen'. Of aan de Europese verdragen, die een belangrijke plaats geven aan het subsidiariteitsbeginsel. Zo stelt artikel I-46 van de Europese Grondwet: "*De besluitvorming vindt plaats op een zo open mogelijke wijze, en zo dicht bij de burgers als mogelijk is*". Hetzelfde streven om dicht bij de burger te besturen, gold bij de invoering van artikel 41 (3^e lid) van de Belgische Grondwet waarin de mogelijkheid tot invoering van districten in gemeenten met meer dan 100.000 inwoners vermeld staat. Deze districten moesten de grootschaligheid compenseren die was ontstaan na de fusies tussen verschillende gemeenten (Binnenlandse Aangelegenheden, s.d.). In Antwerpen werden op die manier negen districten opgericht (Thijssen & Van Assche, 2002). Ook in het kerntakendebat tussen de Vlaamse regering, het provinciaal en gemeentelijk bestuursniveau werd het principe van de subsidiariteit naar voor geschoven. Beleid moet op

een zo laag mogelijk niveau geregeld worden, zolang dat uiteraard op een doelmatige wijze mogelijk is (Vlaamse regering, Vereniging van Vlaamse Provincies & Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten, 2003).

In wat volgt gaan we op zoek naar de theoretische argumenten voor en tegen decentralisatie. Daarna analyseren we het vertrouwen in het lokale niveau in vergelijking met het vertrouwen in andere niveaus. Als laatste onderzoeken we de relatie tussen schaalgrootte van de stad/gemeente en de tevredenheid met een aantal diensten en het vertrouwen in de lokale politiek.

2. DICHT BIJ DE BURGER? ARGUMENTEN PRO EN CONTRA DECENTRALISATIE

Theoretisch gezien zijn er een aantal argumenten aan te halen waarom het lokale niveau meer vertrouwd zou worden dan het regionale, federale of supranationale niveau. Het decentralisatiethorema¹ van Oates vertrekt vanuit de stelling dat er economische, culturele, sociale en demografische verschillen bestaan tussen lokale gemeenschappen. Als gevolg hiervan verschilt vaak ook de voorkeur in publieke goederen. Op basis van het beginsel van 'perfect correspondence' stelt Oates dat het wenselijk is de beslissingsmacht over publieke goederen te laten samenvallen met de gebruikers (en betalers) van die goederen. Centraal beslissen over zaken die op lokale noden inspelen, zorgt voor suboptimale oplossingen. Over lokale noden moet op het lokale niveau beslist worden (Oates, 1972; Baldwin & Wyplosz, 2004; Moesen & Van Rompuy, 1991). Daar lokale overheden beter geïnformeerd zijn over de wensen binnen de lokale gemeenschap, zouden we kunnen verwachten dat burgers tevredener zijn met deze overheid omdat ze beter kan inspelen op de noden van de lokale entiteit.

Een tweede argument voor een sterke positie van decentrale overheden vinden we bij Tiebout (1956). Hij vertrekt vanuit de vaststelling dat de nationale overheid op veel terreinen een monopolist is aan wiens dienst men niet kan verzaken. Wie bijvoorbeeld betaalde arbeid verricht, moet wettelijk gezien een deel van zijn loon afstaan aan de overheid. Een optie om aan deze monopoliesituatie te ontsnappen, is om te verhuizen naar een andere geografische entiteit. Binnen de Europese Unie is de mobiliteit tussen verschillende landen echter meestal zeer beperkt (Krueger, 2000). Het 'feet voting' model van Tiebout geeft aan dat op een lager niveau een dergelijke vrije keuze wel mogelijk is. Tiebout ziet een land als een soort markt waarop verschillende lokale entiteiten publieke goederen aanbieden. De burger kan daar gaan wonen waar het aanbod van publieke goederen het best aansluit bij zijn individuele voorkeur. Zo zullen burgers in Knokke-Heist of Sint-Martens-Latem waarschijnlijk een andere voorkeur hebben van sociale voorzieningen en belastingen dan burgers uit andere gemeenten. Er is dus een vorm van concurrentie in het op een zo goedkoop mogelijk aanbieden van publieke goederen die aansluiten bij de wensen van de gemeenschap. Bij het centrale niveau is die concurrentie afwezig, en zijn er dus minder incentives om efficiënt te werken en te innoveren. Ook op basis van deze theorie kunnen we verwachten dat de tevredenheid met de lokale overheid hoger ligt dan die op het centrale niveau.

¹ Het gaat hier om territoriale decentralisatie.

Deze argumenten kunnen de valse indruk wekken dat er alleen maar voordelen zijn bij een ver doorgedreven decentralisering. Maar bovenstaand plaatje vertelt natuurlijk maar een deel van het verhaal. Een te ver doorgedreven decentralisatie gaat gepaard met een drastisch verlies aan efficiëntie en effectiviteit, wat op zijn beurt weer kan leiden tot een dalende tevredenheid van de burger met de lokale dienstverlening. De meeste academici pleiten er daarom voor om minstens een aantal domeinen (vb. herverdeling, monetaire stabiliteit) op het centrale niveau te regelen (Moesen and Van Rompuy, 1991; Oates, 1972; Prud'homme, 1995). Soms staat decentralisatie immers de efficiëntie van het overheidsoptreden in de weg.

Het is niet zo dat er één structuur kan bepaald worden, die in elke situatie het efficiëntst is. Geregeld zijn er dan ook voorstellen om de decentrale overheden op een andere manier te organiseren. In de jaren '70 waren er plannen om agglomeraties en federaties op te richten (Maes, 2002). Later werd er gedacht aan het oprichten van districten na de samensmelting van gemeenten. Recent werd dan weer het voorstel gelanceerd om de bestaande gemeenten samen te smelten tot geografische entiteiten met 200.000 à 250.000 inwoners. Om deze schaalvergroting te compenseren, zou er meer aandacht moeten uitgaan naar het niveau van de wijk (Van Quickenborne, 2005). Het debat over de organisatie van de decentrale overheden is dus een *never ending story*. Dé ideale organisatievorm zal waarschijnlijk nooit gevonden worden (Fukuyama, 2004). Dat neemt niet weg dat een onderzoek van meer dan 200 artikels en boeken over de implicaties van decentralisatie zoals die door Tiebout (1956) beschreven zijn, uitwees dat de voordelen van decentralisatie ook binnen de empirische literatuur teruggevonden worden (Dowding & John, 1994), zonder dat het verband eenduidig is. Andere studies wijzen dan weer op het tegendeel (Rhode P.W. & Strumpf K.S., 2000; Bouckaert, Verhoest, Wayenberg & Snijders, 2003). Binnen dit kader volgen we echter de modellen van Tiebout en Oates. Voortbouwend daarop formuleren we de twee centrale hypothesen van deze bijdrage.

Hypothese 1: Burgers zijn tevredener met en hebben meer vertrouwen in de lokale overheid (zie 3).

Hypothese 2: Burgers in gemeenten met weinig inwoners zijn tevredener met en hebben meer vertrouwen in de lokale overheid dan burgers uit grotere gemeenten (zie 4).

De theoretische achtergrond voor het eerste punt is reeds eerder aangetoond. Het tweede punt volgt logisch uit het eerste. Beleidsmakers in kleinere gemeenten zijn beter in staat de verschillen binnen de populatie in te schatten. Hierdoor zou het aanbod van publieke goederen beter afgestemd kunnen worden op de vraag van de burgers². We zullen de twee hypothesen toetsen op drie niveaus: de politiek, verschillende overheidsdiensten en de administratie als geheel. In feite zijn er dus niet twee maar zes zaken die we empirisch zullen onderzoeken (zie tabel).

Tabel 1 - Verschillende hypothesen op basis van theorie

Hypothese	Politiek	Administratie	Verschillende overheidsdiensten
1	A	B	C
2	D	E	F

² Bemerkt dat de laatste hypothese vooral steunt op Oates (1972).

3. CENTRAAL VERSUS LOKAAL (HYPOTHESE 1)

Als eerste onderzoeken we het vertrouwen dat burgers hebben in de lokale diensten. We doen dat aan de hand van de 'Werken aan de Overheid' (WADO) survey³. Dit onderzoek werd in 2003 gevoerd bij 3.168 Vlamingen in opdracht van het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Doel was het vertrouwen van de burgers in de politiek en administratie te onderzoeken en zicht te krijgen op de relatie tussen tevredenheid met en vertrouwen in de overheid. Tabel 2 geeft het zowel het percentage '(zeer) tevreden' respondenten aan, als het percentage '(zeer) ontevreden'. De middencategorie ('noch weinig noch veel vertrouwen') wordt hier dus buiten beschouwing gelaten. De instellingen zijn gerangschikt volgens dalend percentage tevreden.

Tabel 2 - Tevredenheid met de instellingen (WADO, 2003)

Instelling	Tevreden	Ontevreden	Instelling	Tevreden	Ontevreden
Huisarts	91,6	1,5	Notaris	52,1	9,2
Brandweer	85,9	0,7	Elektriciteitsmaatschappij	54,0	13,9
Supermarkten	83,3	2,3	Reinigingsdienst (straten)	58,9	18,8
Openbare bibliotheek	79,4	2,1	Automobielininspectie	53,0	13,8
Garagist	75,0	4,5	Banken	56,8	19,5
Ziekenhuis	76,9	6,5	Belgacom	51,2	16,6
Straatverlichting	77,4	9,3	Burgemeester	46,9	18,2
Sporthal	64,5	4,3	OCMW	39,9	11,3
Cultureel centrum	58,6	4,1	NMBS	45,1	16,6
Containerpark	67,6	14,4	Ouderenzorg/Bejaardentehuis	40,4	15,7
GSM operator	57,4	8,4	Gemeenteraad	38,1	14,7
Kind & Gezin	50,3	4,3	Belastingdienst	34,2	22,7
Kinderdagverblijf	48,0	3,7	Rechtbank	24,6	21,6

Overall zijn er meer tevreden als ontevreden. Bovenaan de lijst staan de huisarts en de brandweer. Dat deze diensten hoog scoren, is geen verrassing. Uit analyses van gebruikersbevragingen blijkt dat brandweerdiensten quasi altijd goed beoordeeld worden, waarschijnlijk een gevolg van het feit dat veel mensen sympathie hebben voor de missie ervan (Van de Walle, Kampen, Bouckaert & Maddens, 2003b; Miller & Miller, 1991). De tevredenheid met het lokale politieke niveau (burgemeester, gemeenteraad) is over het algemeen vrij laag, maar dat kan te maken hebben met het feit dat het politieke niveau over het algemeen niet hoog wordt ingeschat. Wat de diensten betreft, zien dat gemeentelijke instellingen als de bibliotheek en het containerpark vrij goed scoren.

In onderstaande tabel doen we opnieuw hetzelfde, maar dan met het vertrouwen van burgers in verschillende instellingen.

³ Zie: <http://soc.kuleuven.be/io/trust/>

Tabel 3 - Vertrouwen in de instellingen (WADO, 2003)

Instelling	Vertrouwen	Geen vertrouwen	Instelling	Vertrouwen	Geen vertrouwen
Huisvuilophaling	70,0	6,2	de Vlaamse pers	22,2	27,1
het onderwijs	66,7	4,9	de federale/Belgische administratie	16,7	21,7
de VRT	54,4	8,7	de Vlaamse regering	20,4	25,4
De Lijn	50,6	9,1	het Vlaams parlement	17,4	26,2
De Post	48,3	13,5	het leger	20,5	29,8
de NMBS	42,2	14,8	de vakbonden	24,2	34,6
De VDAB	39,3	12,7	het Belgisch parlement	17,8	29,2
de gemeentelijke administratie	34,7	15,2	de Belgische regering	17,8	34,1
de koning	38,4	22,0	het gerecht	17,8	36,1
de politie	33,1	21,7	de Europese commissie	15,4	33,9
de patroons of de werkgevers	29,3	19,2	de Kerk	20,1	40,2
het college van burgemeester en schepenen	31,3	22,6	de Vlaamse politieke partijen	11,7	39,1
de Vlaamse administratie	23,8	15,4	de Waalse politieke partijen	5,9	51,0

Een eerste vaststelling is dat er in deze tabel een groot aantal items zijn waar het aantal wantrouwenden het aantal vertrouwenden overtreft. Voor een deel heeft dit mogelijk te maken met de gewijzigde vraag. De waarschijnlijk belangrijkste verklaring is echter dat er hier veel meer politieke instellingen bevraagd worden. Binnen die politieke instellingen, zien we dat de veronderstelling dat het lokale niveau meer vertrouwen geniet als het centrale hier perfect opgaat (**hypothese A**). Voor de uitvoerende macht zien we dat de Europese Commissie het minst vertrouwd wordt. Daarna volgen respectievelijk het Belgische en het Vlaamse niveau. Het College van burgemeester en schepenen geniet het meest vertrouwen. In tegenstelling tot de vorige instellingen, zijn er hier meer vertrouwende dan wantrouwende respondenten.

Ook wanneer we het vertrouwen in de verschillende administraties analyseren, merken we dat het lokale niveau het meest vertrouwd wordt (**hypothese B**). Het beeld wordt echter minder duidelijk wanneer we kijken naar de verschillende overheidsdiensten. De meest vertrouwde instelling (huisvuilophaling) wordt georganiseerd op gemeentelijk of intergemeentelijk niveau, maar er verschijnt geen globaal beeld waaruit moet blijken dat gemeentelijke diensten systematisch beter beoordeeld worden als niet-gemeentelijke (**hypothese C**). Er mag niet vergeten worden dat tevredenheid en vertrouwen mede afhankelijk zijn van het soort dienst, de homogeniteit ervan en de frequentie van gebruik (Das, Das & Mckenzie, 1995).

Toch blijft de vaststelling dat burgers de lokale overheden over het algemeen meer vertrouwen dan de centrale overheid. Dit gegeven komt ook naar voor in andere surveys (Bowler & Donovan, 2002; Nielsen, 1981; Garcia Ferrando, Lopez-Aranguren & Beltran, 1994; Block et al., 2004; Van de Walle, Kampen, Bouckaert & Maddens, 2003a). Of dat hogere vertrouwen werkelijk een gevolg is van de hierboven geschetste theorieën van Tiebout en Oates is echter verre van zeker. Er zijn in dit geval alternatieve hypothesen mogelijk. Zo is er de vaststelling dat het vertrouwen in de overheid sterk wordt beïnvloed door stereotypes (Van de Walle & Kampen, 2003). Bovendien is het zo dat burgers die frequent in aanraking komen met een dienst er vaak een relatief positief oordeel over hebben. Aangezien de gemeenten in ons

land vaak dienst doen als de eerstelijnszorg van de overheid, komen zij relatief vaak met burgers in aanraking. De drempel om naar het gemeentebestuur te stappen is tevens vrij laag (Bouckaert, Maddens, Kampen & Van de Walle, 2004). Op die manier tekent zich een scheiding af tussen een centrale overheid die op basis van (veelal negatieve) stereotypes wordt beoordeeld en een lokale overheid die meer geëvalueerd wordt op basis van concrete ervaringen.

Conclusie: burgers vertrouwen de politiek op lokaal niveau inderdaad meer dan politiek op hogere niveaus. Die bevinding is alvast consistent met de theorie. Bij de instellingen die minder politiek georiënteerd zijn, is het plaatje minder duidelijk, mede omdat de bevoegdheden over de diensten in kwestie niet steeds duidelijk verdeeld zijn. Onderwijs wordt bijvoorbeeld geregeld op gemeentelijk, provinciaal en regionaal niveau. Bovendien is de inbreng van de overheid niet exclusief, zoals het grote aantal vrije scholen bewijst. Wanneer we dan weer kijken naar de gehele administratie gaat de theorie wel op.

4. VERTROUWEN EN TEVREDENHEID NAARGELANG DE GROOTTE VAN DE GEMEENTE (HYPOTHESE 2)

We verlaten nu de eerste hypothese en focussen ons op de tweede: de relatie tussen de grootte van de gemeente en tevredenheid/vertrouwen. We maken hierbij een onderscheid tussen politiek vertrouwen (4.1 en 4.2) en tevredenheid met overheidsvoorzieningen en de administratie (4.3 en 4.4). Het politieke vertrouwen analyseren we aan de hand van de opkomst bij verkiezingen en de resultaten van de (reeds besproken) WADO survey. Voor tevredenheid met de administratie gebruiken we datzelfde onderzoek, aangevuld met de Algemene socio-economische enquête van het Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS)⁴.

De variabele 'afstand tot de burger' zal geoperationaliseerd worden aan de hand van de bevolkingsgrootte van de gemeente⁵. We nemen dus aan dat de afstand tot de burger groter is in gemeenten waar er meer inwoners zijn. Omdat het niet steeds praktisch is om te werken met de continue variabele 'bevolkingsgrootte', zal er in sommige gevallen gewerkt worden met verschillende klassen. Tabel 4 geeft de gebruikte klasse-indelingen weer. Hierbij wordt ook het aantal respondenten in het WADO onderzoek vermeld en het percentage verwachte respondenten op basis van de inwonersaantallen binnen het Vlaams Gewest.

Tabel 4 - Classificatie van respondenten naar grootte van de gemeente

Aantal inwoners	Nieuwe code	Percentage van de bevolking	
		Vlaams Gewest	Aantal en percentage van de respondenten
+100.000	1	13,3	404 (12,8)
50.000-100.000	2	10,7	292 (9,2)
30.000-50.000	3	17,0	584 (18,4)

⁴ Zie <http://enquete2001.be>

⁵ Spijtig genoeg beschikken we enkel over gegevens op dit niveau en niet bijvoorbeeld op het niveau van de wijk of de straat. We zijn dus gedwongen abstractie te maken van het feit dat sommige gemeenten veel inwoners tellen, maar in feite niet meer dan een aaneenschakeling zijn van dunbevolkte dorpen of gehuchten.

15.000-30.000	4	30,9	980 (31,0)
10.000-15.000	5	17,3	554 (17,5)
<10.000	6	10,8	352 (11,1)

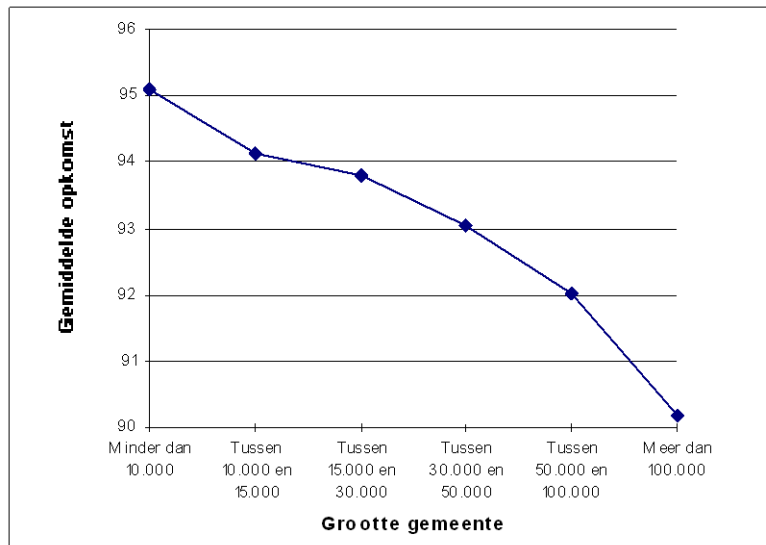
4.1 Absenteïsme bij verkiezingen

Ondanks het feit dat er in ons land een opkomstplicht geldt, zien we dat bij elke verkiezing een deel van het electoraat niet komt stemmen. Dit percentage thuisblijvers kan oplopen tot 10% van het aantal stemgerechtigden (Billiet, 2001; Van de Walle, 2004). Ook bij de gemeenteraadsverkiezingen daagde in 2000 zo'n zeven percent van de burgers niet op bij de verkiezingen. Het bijzonder lage vervolgingspercentage van burgers die onrechtmatig thuisblijven, gecombineerd met de lage straffen bij sanctionering, wijst erop dat de verplichting om te gaan stemmen toch eerder symbolisch is (Ackaert & De Winter, 1992; Geys, 2004).

Over het niet participeren aan verkiezingen zijn twee visies mogelijk die diametraal tegenover elkaar staan. Aan de ene kant wordt absenteïsme door sommigen gelijk gesteld met het geven van een mandaat aan zij die wel participeren (Verhulst, 1998). Thuisblijven wordt dan gezien als een uiting van vertrouwen in de burgers die deelnemen aan de verkiezingen. Aan de andere kant wordt absenteïsme gezien als een uiting van protest tegen het huidige bestel. De burger die thuisblijft zou niet geloven dat zijn stem een verschil maakt in het gevoerde beleid. Ofwel omdat ze 'toch allemaal hetzelfde zeggen', ofwel omdat 'sommige politici meer beloven dan anderen, maar er uiteindelijk weinig van terecht komt'. Deze laatste visie overheerst het maatschappelijke en academische debat, ook bij de meeste voorstanders van de afschaffing van de opkomstplicht (Sterck, 2000; Hooghe & Pelleriaux, 1997).

In wat volgt vertrekken we van de tweede visie. Niet deelnemen aan verkiezingen wordt beschouwd als een uiting van het gebrek aan legitimiteit van het bestel en haar beleid. Zoals gezien in het tweede deel zou dat gebrek aan legitimiteit zich vooral moeten voordoen in grotere gemeente. Dit zou tot gevolg hebben dat vooral deze gemeenten kampen met een groter absenteïsme. In figuur 1 onderzoeken we de electorale participatie naargelang de grootte van de gemeente. We groeperen daarvoor de gemeenten in zes categorieën, zoals eerder al besproken.

Figuur 1 - Opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2000 naar grootte van gemeente

De figuur toont duidelijk aan dat het absenteïsme gemiddeld gezien lager ligt in kleinere gemeenten. Het gaat hier echter om gemiddelden, die op zich weinig zeggen over de effectieve spreiding van de gegevens. In dit geval is die spreiding relatief groot. In de kleine gemeente Schelle (ongeveer 8.000) lag de opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2000 lager dan in de stad Aalst (meer dan 60.000 inwoners). De relatie tussen inwonersaantal en absenteïsme is dus niet deterministisch, doch wel statistisch significant. Wanneer we de grootte van de gemeente als onafhankelijke variabele nemen⁶, dan verklaart deze factor 18% van de variantie van de opkomst bij verkiezingen (afhankelijke variabele). De grootte van de gemeente kan dus slechts in beperkte mate de opkomst voorspellen, maar heeft wel degelijk een invloed.

Welke factoren bepalen verder de opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen? We analyseren deze kwestie aan de hand van een 'stepwise' lineair regressiemodel met vier soorten variabelen: de bevolkingsdichtheid, de ligging binnen het Vlaams Gewest, een aantal controlevariabelen van de gemeente en de grootte van de gemeente.

Tabel 5 - Resultaten lineaire regressie met opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen (2000) als afhankelijke variabele

Model	Gestandaardiseerde coëfficiënten	t	Sig.
	Beta		
(Constante)		12.117	.000
Percentage gehuwden	.298	7.582	.000
Percentage mannen	.096	1.997	.047

⁶ Hiervoor werd de variabele 'inwonersaantal' gehercodeerd, omdat anders bepaalde gemeenten een te grote invloed zouden hebben op de uiteindelijke correlatie. De gemeente met het kleinste inwonersaantal (Herstappe) kreeg de waarde '1'. De op één na grootste gemeente '2', enz. De gemeente met het grootste inwonersaantal (Antwerpen) kreeg '308' als waarde.

Gemeente in Antwerpen	-.220	-6.863	.000
Fiscale inkomens van 2000 (gemiddelde)	-.270	-7.871	.000
Grootte gemeente	-.202	-6.401	.000
Percentage 60+	-.194	-4.952	.000
Gemeente aan kust	-.156	-4.815	.000
Gemeente in rand rond Brussel	-.144	-4.183	.000
Bevolkingsdichtheid per km ²	-.122	-3.110	.002

Hoe moeten we dit model interpreteren? We zien ten eerste dat een aantal geografische variabelen samenhangen met de opkomst bij verkiezingen. Die ligt in Antwerpen, de rand rond Brussel en de kustgemeenten significant lager als in de referentieprovincie (Limburg). Ook een aantal controlevariabelen was significant. Hierbij heeft het percentage gehuwden in de gemeenten een grote invloed. Hoe meer mensen er getrouwd zijn, hoe hoger de opkomst (Uslaner, 1999). Ook in gemeenten met veel mannen en zestig plussers ligt de opkomst hoger. Vreemd is dat het percentage thuisblijvers groter is naarmate het gemiddelde fiscale inkomen per inwoner hoger ligt. De variabele die ons hier het meest interesseert, het aantal inwoners (of de grootte van de gemeente), is binnen dit model significant in de veronderstelde richting. Hoe meer inwoners een stad of gemeente telt, hoe lager de opkomst. Alles samen genomen verklaart het model 75% van de variantie⁷, wat toch vrij veel kan genoemd worden.

Een probleem met de resultaten is dat ze geen eenduidige interpretatie toelaten. Het lijkt verleidelijk om te stellen dat de hogere opkomstpercentages in kleinere, landelijke gemeenten een gevolg zijn van het feit dat burgers zich meer betrokken voelen bij de lokale politiek. Het is echter evengoed mogelijk dat er in kleinere gemeenten meer sociale controle is, en mensen zich simpelweg sociaal verplicht voelen om te gaan stemmen. Analyses van de opkomst bij de parlementsverkiezingen van 1999 wijzen erop dat ook voor de federale en regionale verkiezingen de opkomst hoger lag in kantons met minder inwoners. Het model laat dus niet toe om zomaar een oorzaak-gevolg relatie te leggen tussen opkomstpercentage bij de gemeenteraadsverkiezingen en grootte van de gemeente. We kunnen enkel vaststellen dat de opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen hoger ligt in kleinere gemeenten. Op basis van surveygegevens zullen we in de volgende paragraaf verder het werkelijke verband trachten te onderzoeken tussen legitimiteit, politiek vertrouwen en schaalgrootte.

4.2 Legitimiteit en politiek vertrouwen

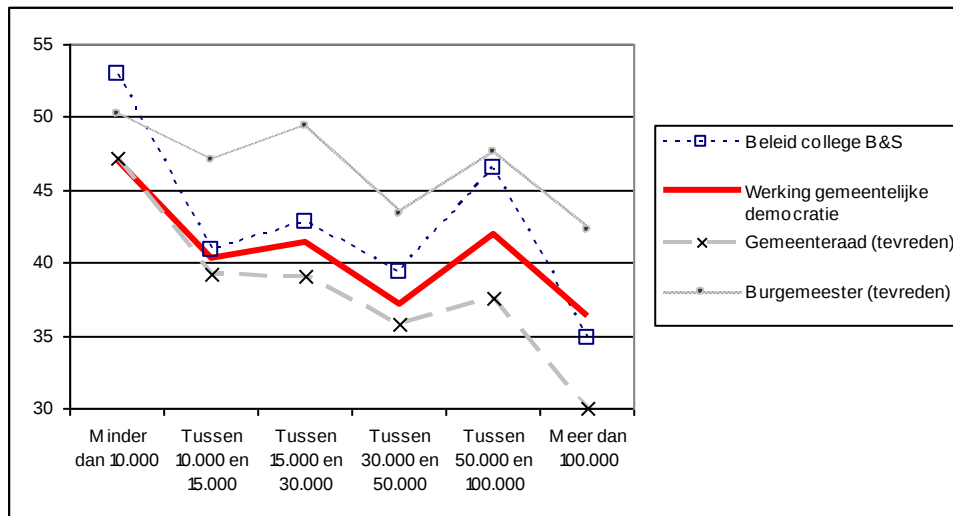
We onderzoeken in deze paragraaf verder de relatie tussen politiek vertrouwen, legitimiteit en de grootte van de gemeente op basis van de WADO surveys. Eerst onderzoeken we de tevredenheid met de overheid op vier niveaus: de gemeenteraad, de burgemeester, het beleid van het college van burgemeester en

⁷ Dit is de adjusted R²-waarde.

schepenen en de werking van de democratie. Daarna kijken we of er ook een verband is met vertrouwen in hogere geografische niveaus.

Figuur 2 vat de resultaten samen van het vertrouwen op lokaal niveau. De grootte van de gemeente wordt vermeld op de X-as. Op de Y-as staat het percentage tevreden met de verschillende takken van het lokale politieke niveau. Deze variabelen werden gemeten op een vijfpuntenschaal gaande van 'zeer ontevreden' (1) tot 'zeer tevreden' (5). Het percentage respondenten in de laatste twee categorieën werd beschouwd als de groep tevreden.

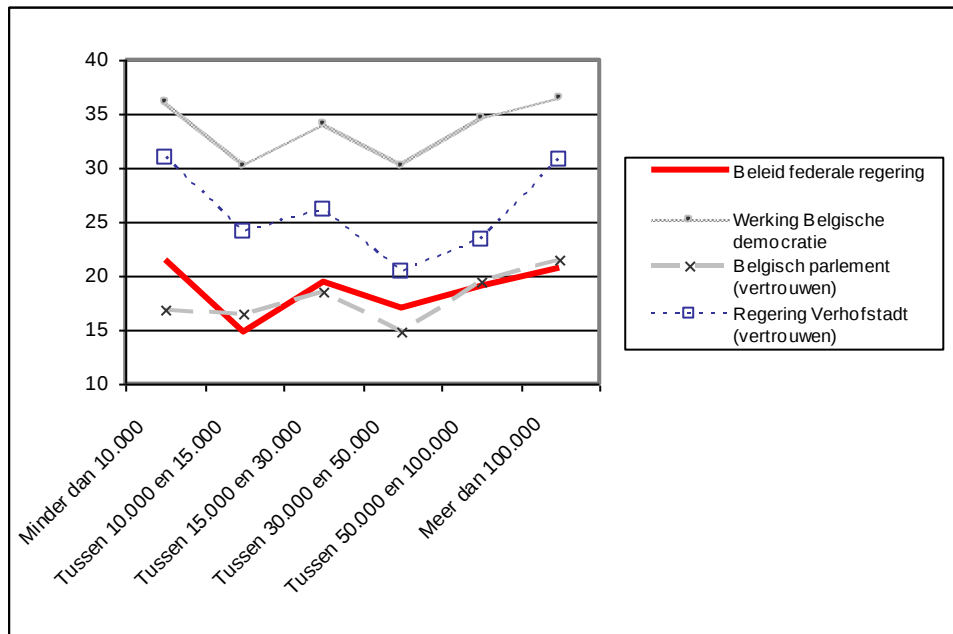
Figuur 2 - Tevredenheid met het lokale niveau (WADO, 2003)

De figuur bevestigt onze hypothese dat de tevredenheid over het lokale niveau groter is naarmate de stad of gemeente waarin de respondent woont kleiner is. We zien duidelijk dat de algemene trend dalend is. Steeds is de tevredenheid het laagst bij burgers uit gemeenten met meer dan 100.000 inwoners en het hoogst bij Vlamingen uit zeer kleine gemeenten. Toch kunnen we allerminst spreken van een rechtlijnig verband. Zo is de groep respondenten die in steden wonen met 50 à 100.000 inwoners, systematisch (iets) meer tevreden over het politieke niveau dan de groep respondenten uit steden en gemeenten met 30.000 tot 50.000 inwoners. Al bij al zijn de verschillen in de middengroep zeer beperkt. Enkel de gemeenten met minder dan 10.000 en meer dan 100.000 inwoners hebben sterk afwijkend profiel.

Een bijkomende vraag bij dit alles is of er een verband is tussen de hogere tevredenheid op het lokale niveau en een eventuele hogere tevredenheid over hogere niveaus. Zo is het mogelijk dat door het hogere sociaal kapitaal in kleinere gemeenten er meer vertrouwen en tevredenheid heerst (Coffé & Geys, 2006). In essentie is dit de vraag die we bij 4.1 niet konden oplossen. Als het de hogere tevredenheid met de lokale politiek werkelijk een gevolg zou zijn van het feit dat burgers in kleinere gemeenten meer sociaal kapitaal hebben, dan kunnen we verwachten dat die burgers ook tevredener zijn over het federale niveau. Opnieuw onderzoeken we dit door het percentage tevreden en vertrouwenden weer te geven voor elk niveau.

Figuur 3 - Tevredenheid met het centrale niveau (WADO, 2003)

Het beeld dat uit deze figuur verschijnt, toont bij geen enkele variabele een lineair verband. De verschillen zijn -veel meer nog dan in figuur 2- eerder beperkt. Er is dus zeker geen significant negatief verband tussen de grootte van de gemeente en de tevredenheid met/vertrouwen in de nationale politiek. Integendeel, in de grote steden ligt het vertrouwen in het federale niveau vaak een fractie hoger dan in de meeste andere gebieden.

De conclusie die we aan deze analyses moeten verbinden, is dat er wel degelijk aanwijzingen zijn voor **hypothese D**. Net als elders, zien we een verband tussen politiek vertrouwen op lokaal niveau en de grootte van de gemeente (Nielsen, 1981). Dat verband is geen gevolg van een algemeen hoger vertrouwen, zoals figuur 3 aantoont. De samenhang tussen beide variabelen mag echter niet overdreven worden, daar ze vrij klein en niet lineair is.

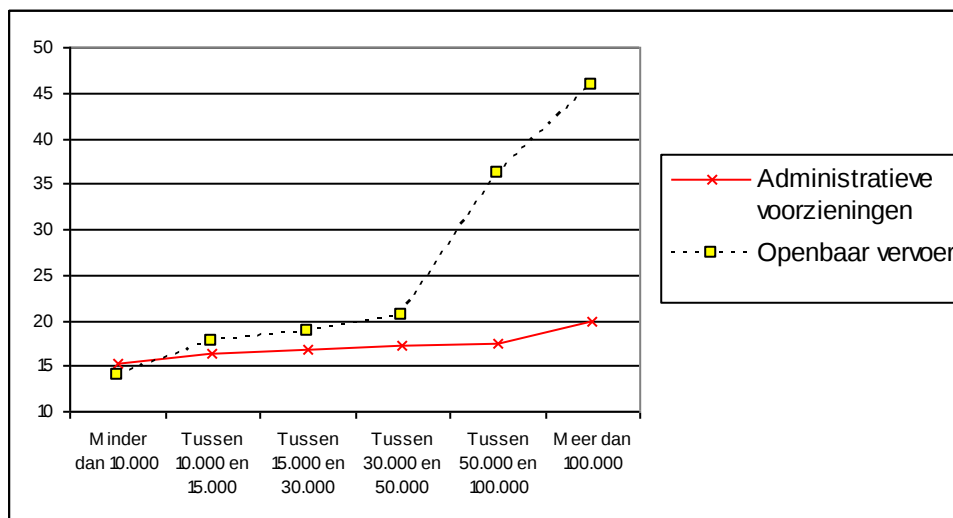
4.3 Tevredenheid over de aanwezigheid van administratieve diensten en openbaar vervoer bij de NIS-enquête

In dit deel analyseren we de perceptie van de aanwezigheid van overheidsdiensten naargelang de grootte van de gemeente op basis van de NIS-enquête van 2001. Het voordeel van de bevolkingsenquête van het NIS is dat elk gezin eraan participeert, of dat althans zou moeten doen. Dit laat -in tegenstelling tot andere onderzoeken- toe om de resultaten ook op gemeentelijk niveau te analyseren⁸. Het nadeel is dat de vragen vrij vaag en oppervlakkig zijn. Bovendien worden deze vragen slechts éénmaal ingevuld per huishouden. Strikt genomen is er hier dus geen sprake van een representatieve steekproef bij alle burgers.

⁸ In theorie is het mogelijk de resultaten op een nog lager niveau (deelgemeente, wijk) te analyseren.

Binnen dit kader is vooral vraag 18 van belang. Daarin wordt gevraagd hoe goed de buurt is voorzien van bepaalde voorzieningen⁹. Spijtig genoeg is het onmogelijk te weten of de respondenten enkel de aanwezigheid van de faciliteiten beoordelen. Mogelijk speelt er ook een tevredenheidsoordeel van de aanwezige diensten mee bij het antwoorden. Ook het gebruik van de term 'buurt' zorgt voor conceptuele onduidelijkheid bij de interpretatie (Van de Walle, 2005). Zo zien we bij de Stadsmonitor verschillen in percentage tevreden over de stad en over de buurt (Block et al., 2004). Dit wijst erop dat de respondenten bij het zien of horen van deze termen aan een andere geografische eenheid refereren. Figuur 4 geeft per klasse gemeenten het percentage respondenten aan dat vond dat de buurt goed voorzien was van administratieve voorzieningen.

Figuur 4 - Perceptie aanwezigheid diensten bij de algemene socio-economische enquête (NIS, 2001, % goed voorzien)

Bij deze variabele zien we een (omgekeerd) verband dat we niet zouden verwachten op basis van de inleiding. Hoe meer inwoners de gemeente telt, hoe tevredener de respondenten waren over de administratieve voorzieningen. De verschillen zijn significant¹⁰, maar globaal gezien zeer beperkt. In gemeenten met minder dan 10.000 inwoners vond gemiddeld 15,4% van de ondervraagden dat de buurt goed voorzien was van administratieve voorzieningen. In de drie grote steden (Antwerpen, Gent en Brugge) was dat net geen 20%. Het lijkt erop dat er geen eenduidig lineair verband is tussen de grootte van de gemeente en de perceptie over de aanwezigheid van administratieve voorzieningen. Zo bedroeg de correlatie over de gemeenten heen slechts 0,171.

Voor de perceptie over de aanwezigheid van het openbaar vervoer zijn er veel grotere verschillen tussen de Vlaamse steden en gemeenten. In Bever was slechts 2% van de ondervraagden positief over dit issue. In Hasselt lag de het percentage positieven over de aanwezigheid van het openbaar vervoer op 56%. In figuur 4 zien we dat er -in tegenstelling tot bij de administratieve diensten- wel een sterk verband is tussen de

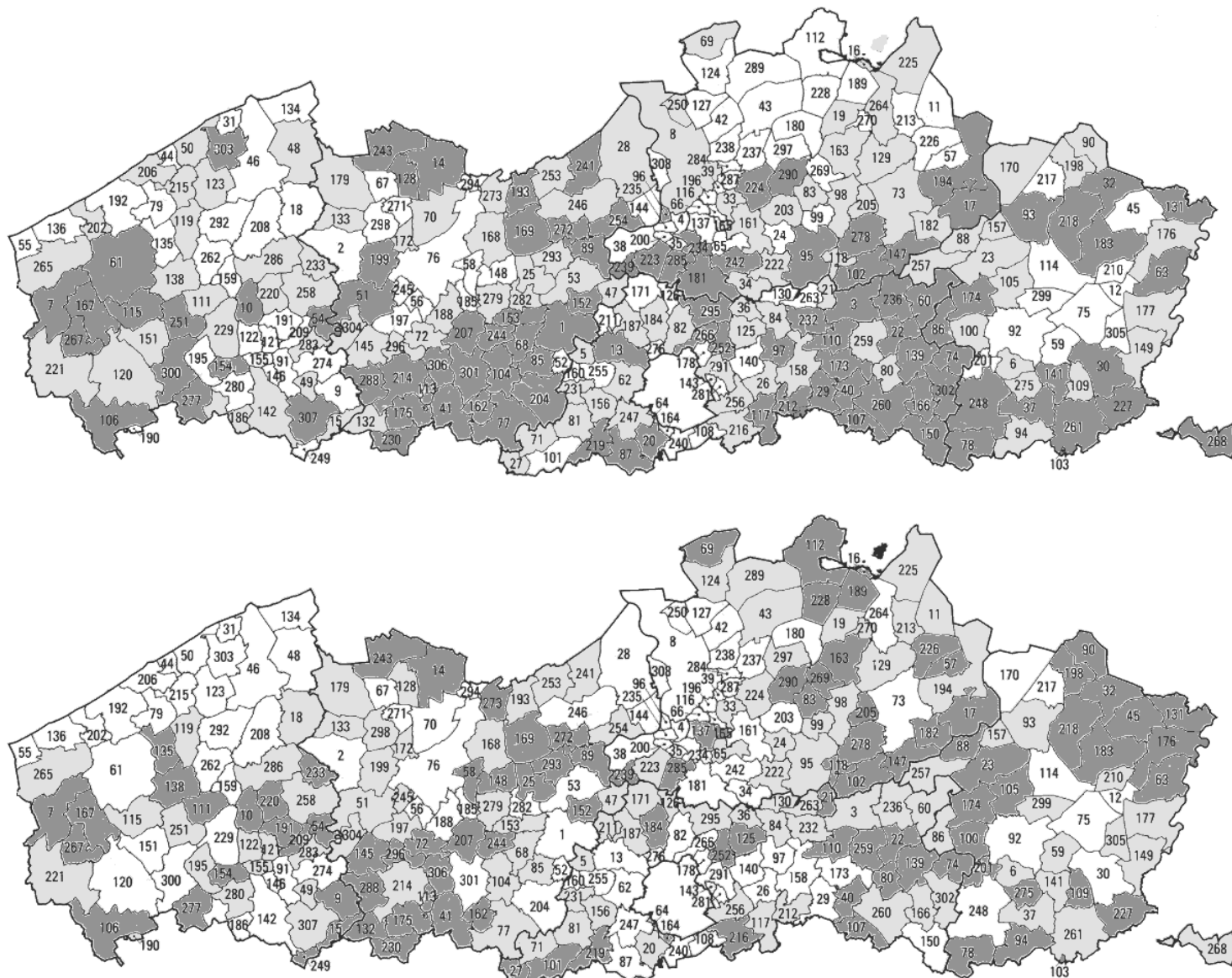
⁹ Antwoordcategorieën zijn: 'heel goed voorzien', 'normaal voorzien' en 'slecht voorzien'.

¹⁰ In een onderzoek dat alle leden van de populatie bevraagt, is elk verschil significant.

grootte van de gemeente en de perceptie van de aanwezigheid van het openbaar vervoer. Ergens is het natuurlijk logisch dat plaatsen waar veel mensen wonen beter voorzien zijn van openbaar vervoer dan kleine, afgelegen dorpen. Op het niveau van de individuele gemeente wijst ook de Pearson-correlatie van 0,421 erop dat er wel degelijk een verband is tussen de grootte van de gemeente en de tevredenheid met de aanwezigheid van openbaar vervoer. We vinden voor **hypotheses E en F** dus geen steun binnen de NIS-enquête. De tevredenheid ligt het hoogst in de grote gemeenten (wat voor het openbaar vervoer uiteraard te verwachten was). Door de methodologie van de NIS-enquête (vage vraag die niet gericht is op één achterliggend concept) moeten we echter terughoudend zijn in de interpretatie van de resultaten.

Dit alles neemt niet weg dat ondanks zijn nadelen de bevolkingsenquête een interessant en goedkoop (want reeds beschikbaar) instrument kan zijn om de percepties van burgers te meten op een gemeentelijk niveau. Recent zien we dat er in verschillende gemeenten initiatieven worden opgestart om de tevredenheid met en het vertrouwen in de lokale overheid te meten. De bevolkingsenquête laat toe om de gemeente in kwestie te plaatsen tegenover andere gemeenten. Een analyse van de gegevens uit de bevolkingsenquête kan daarom een vertrekpunt zijn om op basis van een aantal sterktes en zwaktes dieper te peilen naar oorzaken en mogelijke verbeterpunten. Om een voorbeeld te geven van hoe zo'n benchmark er uit kan zien, zetten we in de onderstaande figuren de perceptie over de aanwezigheid van administratieve voorzieningen en openbaar vervoer af per gemeente. We trekken hiervoor het percentage negatieven af van het percentage positieven. De 103 gemeenten die het slechts scoren, staan in het zwart aangeduid. De 103 gemeenten waar de tevredenheid over de aanwezigheid van administratieve voorzieningen en openbaar vervoer het grootste was, staan in het wit. De middencategorie werd met grijs aangeduid. De namen van de verschillende gemeenten zijn bijgevoegd in de bijlage.

Figuur 5 - Tevredenheid over de aanwezigheid van administratieve voorzieningen (boven) en openbaar vervoer (onder) (NIS, 2001)

Legende

Wit:	33,3% best scorende gemeenten
Grijs:	33,3% gemeenten in de middencategorie
Zwart:	33,3% slechtst scorende gemeenten

Bij de tevredenheid over de aanwezigheid van beide diensten zien we duidelijk een aantal regionale verschillen. Vooral in het zuiden van Oost-Vlaanderen en het gebied ten oosten van Leuven zijn er opvallend veel burgers negatief over de aanwezige administratieve voorzieningen. De burgers zijn over dit aspect het meest positief in de provincie Antwerpen. Wat het openbaar vervoer betreft, zien we weinig 'witte gebieden' in Limburg. In West-Vlaanderen, en meer bepaald aan de kust- zijn de burgers duidelijk veel positiever hierover.

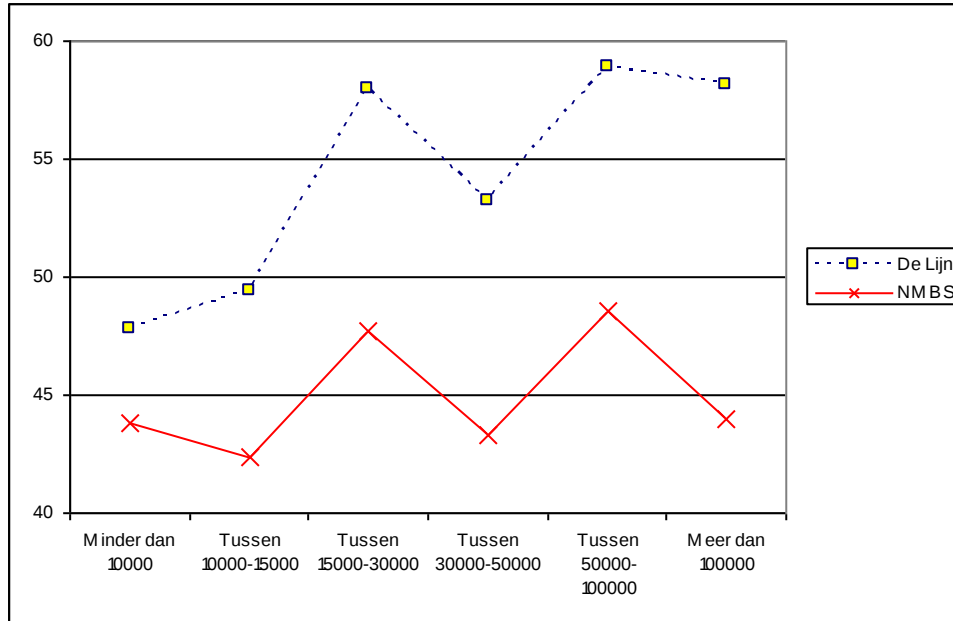
4.4 Tevredenheid over diensten bij 'Werken aan de Overheid'

In wat volgt gaan we dieper in op de relatie tussen de grootte van de gemeente en de tevredenheid met de lokale overheidsdiensten. We doen dit opnieuw op basis van de WADO surveys. Hierbij lag, zoals eerder vermeld, het aantal respondenten per gemeente te laag om zinvolle conclusies te trekken op gemeentelijk niveau. We zullen dus opnieuw gebruik maken van een classificatie van gemeenten. We splitsen de analyse op in een gedeelte over specifieke diensten (De Lijn, NMBS, Post, politie, bibliotheek, containerpark, sporthal en OCMW) en een stuk over de administratie (lokaal, Vlaams, federaal) als geheel.

Specifieke diensten

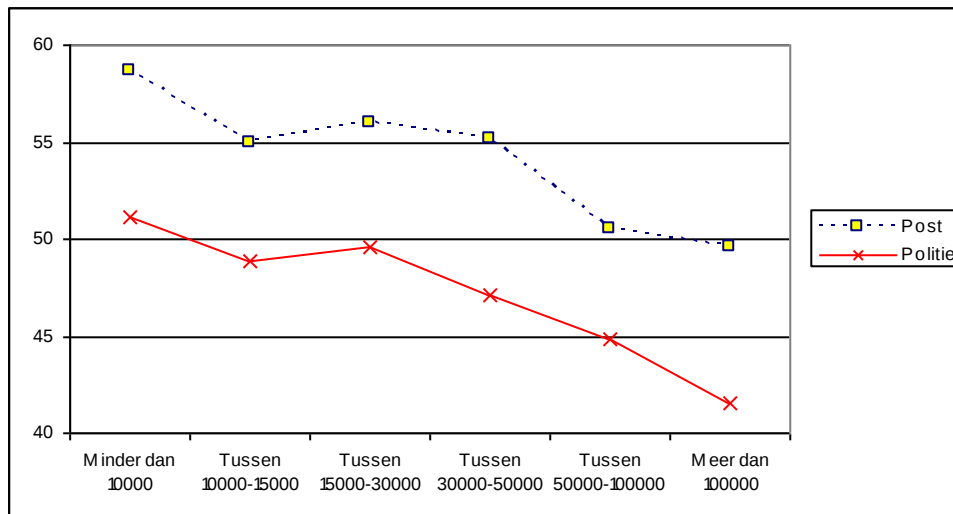
Hierboven hebben we reeds de relatie tussen grootte van de gemeente en perceptie van de aanwezigheid van openbaar vervoer in de buurt besproken. Nu focussen we ons op de tevredenheid met De Lijn en de NMBS. In figuur 6 ziet U het percentage tevredenen per type gemeente. Vooral bij De Lijn zien we dat de tevredenheid in kleinere gemeenten opvallend lager ligt. Bij de NMBS zijn de verschillen echter veel beperkter. Deze figuur lijkt een bevestiging van de hypothese dat een kleine schaal het moeilijk maakt iedereen op een efficiënte manier te bedienen.

Figuur 6 - Tevredenheid over diensten (WADO, 2003)

Bij overheidsdiensten als de politie en De Post is de relatie tussen grootte van de gemeente en de tevredenheid juist het omgekeerde van de relatie hierboven. Hoe minder inwoners de gemeente telt, hoe hoger de tevredenheid ligt.

Figuur 7 - Tevredenheid over diensten (WADO, 2003)

De resultaten van de meting van de tevredenheid over een aantal andere diensten, werd samengevat in tabel 6. Opnieuw zien we dat de tevredenheid het laagst ligt in de drie grote steden. Verder is er weinig beweging in de resultaten. Burgers uit gemeenten met tussen 50.000 en 100.000 inwoners zijn niet speciaal ontevredener dan burgers uit kleinere gemeenten.

Tabel 6 - Tevredenheid met diensten (WADO, 2003)

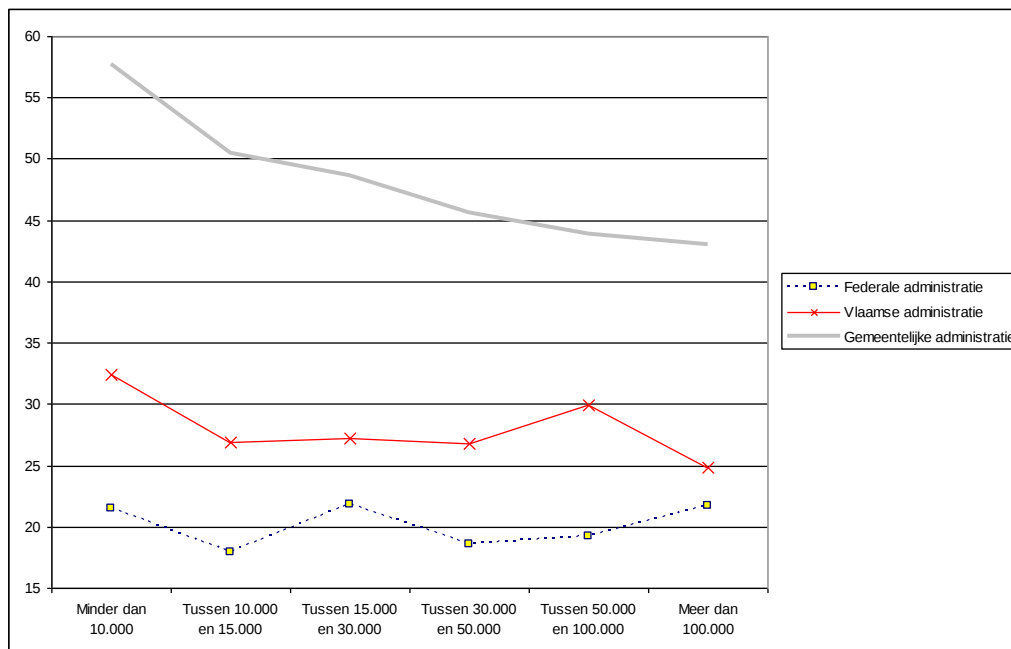
Grootte	Bibliotheek	Containerpark	Sporthal	OCMW
+100.000	73,0	63,8	55,0	26,9
50.000-100.000	77,7	69,6	64,7	38,8
30.000-50.000	82,3	65,4	67,2	42,2
15.000-30.000	80,8	70,3	64,6	43,5
10.000-15.000	79,4	68,3	64,0	39,5
<10.000	79,6	65,7	70,3	42,0

We hebben dus drie soorten resultaten. Soms ligt de tevredenheid hoger in de kleine gemeenten, soms lager en soms is er geen verschil. Dit alles suggereert dat er geen eenduidig verband is tussen de grootte van de gemeente en de tevredenheid met specifieke overheidsdiensten (**hypothese F**).

De administratie als geheel

Wat het algemene beeld van de administratie op zich betreft, maken we hier een onderscheid tussen de gemeentelijke administratie en de administraties op hogere niveaus (Vlaams, federaal en gemeentelijk). In figuur 8 staat per type gemeente het percentage respondenten dat 'tevreden' of 'heel tevreden' was met de werking van de verschillende administraties.

Figuur 8 - Tevredenheid met de werking van administraties op verschillende niveaus (WADO, 2003)

Deze figuur bevestigt een aantal zaken die we reeds in de inleiding vermeldde. Ten eerste zijn burgers tevredener over het lokale niveau als over regionale of federale niveau. Ook in de vergelijking tussen

Vlaamse en federale administratie gaat de theorie op (**hypothese B**). De tevredenheid ligt bij deze laatste zo'n 7,5% lager dan bij de Vlaamse administratie.

Een andere hypothese was dat naarmate burgers in grotere gemeenten wonen, ze tevredener zijn over het lokale niveau. Dat verband is in dat geval lineair en behoorlijk sterk (**hypothese E**). Vooral in de zeer kleine gemeenten is de tevredenheid met de gemeentelijke administratie (58% van de respondenten) zeer hoog te noemen. In grotere gemeenten tendeert de tevredenheid in de richting van de scores voor de hogere overheidsniveaus. Toch moeten we ook hier de kanttekening bij plaatsen van het bestaan van verschillen tussen de gemeenten binnen één categorie. In de grootste stad van het Vlaams Gewest (Antwerpen) ligt de tevredenheid op een zeer laag niveau. Respondenten uit de twee andere steden met meer dan 100.000 inwoners -Gent en Brugge- zijn daarentegen even tevreden als inwoners uit kleine en middelgrote gemeenten.

Tabel 7 - Tevredenheid met de werking van de lokale administratie in de drie grote steden (WADO, 2003)

Stad	% tevredenen
Antwerpen	35,2
Gent	53,3
Brugge	48,8

6. CONCLUSIE

Theoretisch gezien zijn er een aantal redenen om aan te nemen dat een ver doorgedreven decentralisatie zal leiden tot een hogere tevredenheid met en een hoger vertrouwen in de lokale overheid. Het *'feet voting'* model van Tiebout gaf aan dat lokale overheden veel meer dan centrale besturen blootstaan aan competitie. Oates ging dan weer uit van de grotere capaciteit van lokale besturen om in te spelen op de wensen van haar burgers. Vandaar ook onze verwachting dat burgers in kleinere gemeenten meer vertrouwen zouden hebben in, en tevredener zouden zijn met de lokale overheid.

We herhalen hier tabel 1, maar vullen onze conclusies in de tabel in voor elk van de zes hypothesen. We vinden over het algemeen dat het lokale niveau meer vertrouwd wordt als het regionale en nationale niveau. Wanneer we gaan kijken naar de afzonderlijke overheidsdiensten dan verschijnt er echter geen eenduidig beeld. Sommige lokale diensten werden meer vertrouwd dan regionale, federale of private diensten. Elders zagen we een omgekeerd beeld.

Tabel 8 - Verschillende hypothesen op basis van theorie: conclusie

Hypothese	Politiek	Administratie	Verschillende overheidsdiensten
1	++	++	geen eenduidig beeld
2	+	+	afhankelijk van dienst

De tweede hypothese stelde dat de tevredenheid hoger lag naarmate er over minder burgers bestuurd werd. De resultaten vertonen een gelijkaardig beeld, zij het iets minder uitgesproken. Wat de verschillende overheidsdiensten betreft zien we eveneens een relatie tussen bevolkingsgrootte en tevredenheid. In welke richting die loopt, is echter afhankelijk van dienst tot dienst. De aanwezigheid van openbaar vervoer wordt over het algemeen als minder positief ervaren in kleine, vaak afgelegen gebieden. Over andere diensten (vb. politie, de Post) is er echter juist wel meer tevredenheid in gebieden met minder inwoners.

De conclusie van dit alles is dat in (kleine) gemeenten het vertrouwen in de lokale overheid algemeen hoger ligt. De niveaus van tevredenheid en vertrouwen kunnen niet zomaar mogen gelinkt worden aan een beter functioneren van de overheid. Het verband tussen prestatie, tevredenheid en vertrouwen is verre van eenduidig te noemen (Van de Walle & Bouckaert, 2003). Mogelijk heeft de hogere tevredenheid te maken met zaken als een grotere psychologische verbondenheid in (kleine) gemeenten of een verhoogd contact (Hoogland DeHoog, Lowery & Lyons, 1990).

7. BIJLAGE: LIJST VAN GEMEENTEN

Aalst	1	Deerlijk	49	Herent	97	Kruishoutem	145
Aalter	2	De Haan	50	Herentals	98	Kuurne	146
Aarschot	3	Deinze	51	Herenthout	99	Laakdal	147
Aartselaar	4	Denderleeuw	52	Herk-de-Stad	100	Laarne	148
Affligem Hekelgem	5	Dendermonde	53	Herne	101	Lanaken	149
Alken	6	Dentergem	54	Herselt	102	Landen	150
Alveringem	7	De Panne	55	Herstappe	103	Langemark-Poelkapelle	151
Antwerpen	8	De Pinte	56	Herzele	104	Lebbeke	152
Anzegem	9	Dessel	57	Heusden-Zolder	105	Lede	153
Ardoie	10	Destelbergen	58	Heuvelland	106	Ledegem	154
Arendonk	11	Diepenbeek	59	Hoegaarden	107	Lendelede	155
As	12	Diest	60	Hoeilaart	108	Lennik	156
Asse	13	Diksmuide	61	Hoeselt	109	Leopoldsburg	157
Assenede	14	Dilbeek	62	Holsbeek	110	Leuven	158
Avelgem	15	Dilsen-Stokkem	63	Hoogdele	111	Lichtervelde	159
Baarle-Hertog	16	Drogenbos	64	Hoogstraten	112	Liedekerke	160
Balen	17	Duffel	65	Horebeke	113	Lier	161
Beernem	18	Edegem	66	Houthalen-Helchteren	114	Lierde	162
Beerse	19	Eeklo	67	Houthulst	115	Lille	163
Beersel	20	Erpe-Mere	68	Hove	116	Linkebeek	164
Begijnendijk	21	Essen	69	Huldenberg	117	Lint	165
Bekkevoort	22	Evergem	70	Hulshout	118	Linter	166
Beringen	23	Galmaarden	71	Ichtegem	119	Lo-Reninge	167
Berlaar	24	Gavere	72	Ieper	120	Lochristi	168
Berlare	25	Geel	73	Ingelmunster	121	Lokeren	169
Bertem	26	Geetbets	74	Izegem	122	Lommel	170
Bever	27	Genk	75	Jabbeke	123	Londerzeel	171
Beveren	28	Gent	76	Kalmthout	124	Lovendegem	172
Bierbeek	29	Geraardsbergen	77	Kampenhout	125	Lubbeek	173
Bilzen	30	Gingelom	78	Kapelle-op-den-Bos	126	Lummen	174
Blankenberge	31	Gistel	79	Kapellen	127	Maarkedal	175
Bocholt	32	Glabbeek	80	Kaprijke	128	Maaseik	176
Boechout	33	Gooik	81	Kasterlee	129	Maasmechelen	177
Bonheiden	34	Grimbergen	82	Keerbergen	130	Machelen	178
Boom	35	Grobbendonk	83	Kinrooi	131	Maldegem	179
Boortmeerbeek	36	Haacht	84	Kluisbergen	132	Malle	180
Borgloon	37	Haaltert	85	Knesselare	133	Mechelen	181
Bornem	38	Halen	86	Knokke-Heist	134	Meerhout	182
Borsbeek	39	Halle	87	Koekelare	135	Meeuwen-Gruitrode	183
Boutersem	40	Ham	88	Koksijde	136	Meise	184
Brakel	41	Hamme	89	Kontich	137	Melle	185
Brasschaat	42	Hamont-Achel	90	Kortemark	138	Menen	186
Brecht	43	Harelbeke	91	Kortenaken	139	Merchtem	187
Bredene	44	Hasselt	92	Kortenbergh	140	Merelbeke	188
Bree	45	Hechtel-Eksel	93	Kortesseem	141	Merkspas	189
Brugge	46	Heers	94	Kortrijk	142	Mesen	190
Buggenhout	47	Heist Op Den Berg	95	Kraainem	143	Meulebeke	191
Damme	48	Hemiksem	96	Kruikebeke	144	Middelkerke	192

Moerbeke	193	Sint-Amands	239	Willebroek	285
Mol	194	Sint-Genesius-Rode	240	Wingene	286
Moorslede	195	Sint-Gillis-Waas	241	Wommelgem	287
Mortsel	196	Sint-Katelijne-Waver	242	Wortegem-Petegem	288
Nazareth	197	Sint-Laureins	243	Wuustwezel	289
Neerpelt	198	Sint-Lievens-Houtem	244	Zandhoven	290
Nevele	199	Sint-Martens-Latem	245	Zaventem	291
Niel	200	Sint-Niklaas	246	Zedelgem	292
Nieuwerkerken	201	Sint-Pieters-Leeuw	247	Zelee	293
Nieuwpoort	202	Sint-Truiden	248	Zelzate	294
Nijlen	203	Spiere-Helkijn	249	Zemst	295
Ninove	204	Stabroek	250	Zingem	296
Olen	205	Staden	251	Zoersel	297
Oostende	206	Steenokkerzeel	252	Zomergem	298
Oosterzele	207	Stekene	253	Zonhoven	299
Oostkamp	208	Temse	254	Zonnebeke	300
Oostrozebeke	209	Ternat	255	Zottegem	301
Opglabbeek	210	Tervuren	256	Zoutleeuw	302
Opwijk	211	Tessenderlo	257	Zuienkerke	303
Oud-Heverlee	212	Tielt	258	Zulte	304
Oud-Turnhout	213	Tielt-Winge	259	Zutendaal	305
Oudenaarde	214	Tienen	260	Zwalm	306
Oudenburg	215	Tongeren	261	Zwevegem	307
Overijse	216	Torhout	262	Zwijndrecht	308
Overpelt	217	Tremelo	263		
Peer	218	Turnhout	264		
Pepingen	219	Veurne	265		
Pittem	220	Vilvoorde	266		
Poperinge	221	Vleteren	267		
Putte	222	Voeren	268		
Puurs	223	Vorselaar	269		
Ranst	224	Vosselaar	270		
Ravels	225	Waarschoot	271		
Retie	226	Waasmunster	272		
Riemst	227	Wachtebeke	273		
Rijkevorsel	228	Waregem	274		
Roeselare	229	Wellen	275		
Ronse	230	Wemmel	276		
Roosdaal	231	Wervik	277		
Rotselaar	232	Westerlo	278		
Ruiselede	233	Wetteren	279		
Rumst	234	Wevelgem	280		
Schelle	235	Wezembeek-Oppem	281		
Scherpenheuvel-Zichem	236	Wichelen	282		
Schilde	237	Wielsbeke	283		
Schoten	238	Wijnegem	284		

1. Ackaert, J. & De Winter, L. (1992). De afwezigen hebben ongelijk. Over thuisblijven, blanco/ongeldig stemmen en de stemplicht. *De Nieuwe Maand*, 35 (1): 11-15.
2. Baldwin, R. & Wyplosz, C. (2004). *The economics of European integration*. London: McGraw-Hill. 458 p.
3. Billiet, Jaak . 2001. "Opkomstplicht of De Vrijheid Om Al Dan Niet Te Gaan Stemmen?" .
4. Binnenlandse Aangelegenheden. "Werking besturen" [Web Page].
http://binnenland.vlaanderen.be/werking_besturen/organen.htm.
5. Block, T., Van Assche, J., Paredis, E., Maes, T., Vallet, N. & De Rynck, F. (2004). *Stadsmonitor voor leefbare en duurzame Vlaamse steden*. Gent: Thuis in de Stad. 406 p.
6. Bouckaert, G. , Maddens, B., Kampen, J. K. & Van de Walle, S. (2004). Vertrouwen en overheid! Living apart together? In: Reynaert, H. & Verlet, D. (ed.). *Vertrouwen en betrokkenheid op lokaal en provinciaal vlak*, Brugge: Vanden Broele. pp. 1-15.
7. Bouckaert, G., Verhoest, K., Wayenberg, E. & Snijkers, K. (2003). *Kerntaken van de verschillende overheden*. Studie in opdracht van de Hoge Raad voor Binnenlands Bestuur. 424 p.
8. Bowler, Shaun and Todd Donovan. 2002. "Why Do People Like Their State and Local Government More Than the Federal Government?" 28 Paper presented at the Midwest Political Association Meeting .
9. Christensen, T. & Laegreid, P. (2003). Trust in government - the significance of attitudes towards democracy, the public sector and public sector reforms. *Working paper Stein Rokkan Centre for Social Studies*, 2003 (7): 28.
10. Coffé, H. & Geys, B. (2006). Sociaal kapitaal in heterogene gemeenten: Een studie naar de relatie tussen een heterogene bevolkingssamenstelling en het sociaal kapitaal in Vlaamse gemeenten. *Tijdschrift voor Sociologie*.
11. Das, H., Das, M. & Mckenzie, F. (1995). Assessing the "will of the people": an investigation into town delivery satisfaction. *Canadian public administration*, 38 (1): 77-93.
12. Deschouwer, K. & Lucardie, P. (2003). Partijen en partijsystemen in Nederland en Vlaanderen. *Sociologische Gids*, 50 (2): 131-155.
13. Dowding, K. & John, P. (1994). Tiebout: A survey of the empirical literature. *Urban Studies*, 31 (4/5): 767-797.

14. Fukuyama, F. (2004). Why there is no science of public administration. *Journal of International Affairs*, 58 (1): 189-202.
15. Garcia Ferrando, M., Lopez-Aranguren, E. & Beltran, M. (1994). Las administraciones central, autonómica y municipal comparadas. In: Garcia Ferrando, M., Lopez-Aranguren, E. & Beltran, M. *La conciencia nacional y regional en la España de las autonomías*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
16. Geys, B. (2004). *Political Fragmentation and Political Decision-Making: an Economic Analysis*. Vrije Universiteit Brussel, Brussel.
17. Hondeghe, A., Maesschalck, J. & Pelgrims, C. (2002). De evolutie naar een "Nieuwe Politieke Cultuur" in België: een beleidswetenschappelijke analyse. *Beleidswetenschap*, 16 (4): 295-317.
18. Hooghe, M. & Pelleriaux, K. (1997). Afschaffing van de kiesplicht: een simulatie. *Samenleving en politiek*, 4 (8): 5-14.
19. Hoogland DeHoog, R., Lowery, D. & Lyons, W. E. (1990). Citizen satisfaction with local government: A test of individual, jurisdictional, and city-specific explanations. *Journal of politics*, 52 (3): 807-837.
20. Krueger, A. B. (2000). From Bismarck to Maastricht: The march to European Union and the labor compact. *National Bureau of Economic Research Working Paper*, 7456: 30.
21. Maes, R. (red.) (1997). *Democratie, legitimiteit, nieuwe politieke cultuur*. Leuven: Acco. 144 p.
22. Maes, R. (2002). *Administratief Recht - 2*. Leuven: Acco. 226 p.
23. Miller, T. I. & Miller, M. A. (1991). Standards of excellence: US residents' evaluations of local government services. *Public administration review*, 51 (6): 503-513.
24. Moesen, W. & Van Rompuy, V. (1991). *Handboek openbare financiën*. Leuven: Acco. 340 p.
25. Nielsen, H. J. (1981). Size and evaluation of government: Danish attitudes towards politics at multiple levels of government. *European Journal of political research*, 9 (1): 47-60.
26. Oates, W. E. (1972). *Fiscal federalism*. New York: Harcourt Brace Jovanovich. 256 p.
27. Prud'homme, R. (1995). The dangers of decentralization. *World Bank Research Observer*, 10 (2): 201-220.
28. Rhode P.W. & Strumpf K.S. (2000). *A historical test of the Tiebout hypothesis: local heterogeneity from*

1850 to 1990. Cambridge (USA): National Bureau of Economic Research. 43 p.

29. Sterck, M. (2000). *Stemrecht in Plaats Van Stemplicht? Een Toetsing Van Het Politieke Discours Aan De Bestaande Survey-Onderzoeken Omtrent Het Behoud of De Afschaffing Van De Opkomstplicht Bij De Belgische Verkiezingen*. Katholieke Universiteit Leuven, Leuven.
30. Thijssen, P. & Van Assche, D. (2002). In het oog, in het hart? De Antwerpse districtsraadsverkiezingen en de kloof tussen burger en bestuur. *Res Publica*, 44 (4): 523-548.
31. Tiebout, C. M. (1956). A Pure Theory of Local Expenditures. *The Journal of Political Economy*, 64 (5): 416-424.
32. Uslaner, E. M. (1999). Vrijwilligerswerk en sociaal kapitaal: effecten van vertrouwen en religie op participatie in de Verenigde Staten. In: Dekker, P. (Vrijwilligerswerk vergeleken : Nederland in internationaal en historisch perspectief), Den Haag : Sociaal en cultureel planbureau. pp. 181-205.
33. Van de Walle, S. (2004). *Perceptions of administrative performance: the key to trust in government?* Leuven: Instituut voor de Overheid. 280 p.
34. Van de Walle, S. (2005). Tevredenheid met lokale dienstverlening. *Praktijkgids Management Lokale Besturen*, 255 (juni): 99-124.
35. Van de Walle, S. & Bouckaert, G. (2003). Public service performance and trust in government: the problem of causality. *International Journal of Public Administration*, 26 (8-9): 891-913.
36. Van de Walle, S. & Kampen, J. K. (2003). Ambtenaren zijn lui! Een poging tot verklaring van stereotype beelden over ambtenaren en overheidsdiensten. *Burger, Bestuur & Beleid: tijdschrift voor bestuurskunde en bestuursrecht*, 1 (0): 23-38.
37. Van de Walle, S., Kampen, J. K., Bouckaert, G. & Maddens, B. (2003a). *Een staalkaart van het vertrouwen: Vierde rapport "Burgergericht besturen: Kwaliteit en vertrouwen in de overheid*. Leuven: Instituut voor de Overheid. 122 p.
38. Van de Walle, S., Kampen, J. K., Bouckaert, G. & Maddens, B. (2003b). *Stereotype beelden over ambtenaren en overheidsdiensten: zesde rapport burgergericht besturen: kwaliteit en vertrouwen in de overheid*. Leuven: Instituut voor de Overheid. 68 p.
39. Van Quickenborne, V. (2005). Pleidooi voor een warme fusie. Vlaanderen moet een netwerk van 25 grote steden worden (interview). In: Gatz, S., Van Rouveroij, S., Leysen, C., Stouthuysen, P. & Basiliades, J. *Stadslucht maakt vrij*, Brussel: VUBpress. pp. 339-44.

40. Verhulst, J. (1998). *Het verdiepen van de democratie : feiten, argumenten, ervaringen omtrent de invoering van het referendum met specifieke aandacht voor België*. Brussel: Cypres. 164 p.
41. Vlaamse regering, Vereniging van Vlaamse Provincies, and Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten. 2003. "Bestuursakkoord - Algemeen Luik." 24
http://www.binnenland.vlaanderen.be/kerntakendebat/bestuursakk_alg_afspr.pdf.